

Státus és privilégium

A pap szerepe a moldvai csángóknál

A moldvai csángó falvak kapcsán sokszor leírt tradicionális társadalmi struktúrát és közösségséget a számos változást mutató, középkori gyakorlatban gyökerező közösségi kontroll szabályozza. A társadalom működésének különböző fázisain ez az entitás kínálja fel a követendő elvi és gyakorlati modellt. A közösségi kontrollt a lokális társadalmakat felépítő egyéneken kívül több, jogi és szociálintropológiai értelemben vett társadalmi intézmény gyakorolja egyidejűleg.¹ Hipotézisként vezetem fel, hogy ezen intézmények – iskola, egyház és pap, rendőrség, közvélemény, pletyka, valamint a maga során ugyancsak kontroll-effektussal rendelkező társadalmi szankció különböző formái (pl. önbíráskodás, népítelet, fekete mágia stb.) – közül a papi státus a legátfogóbb jelentőségű a csángó falvak életében. Társadalmi súlyának kiemelésében alkalmazott kulcsfogalmam a hatalom, amelyet Michel Foucault és Bertrand Russell értelmezéseinek megfelelően külső megnyilvánulásaiban tárgyalok (vö: Foucault 1999, 321 és Russell 2004).

Russell hatalomelmélete alapján az újonnan megszerzett hatalom birtokosa, amennyiben hatalmát elfogadtatja alattvalóival és meggyőzve követővé teszi azokat, állandósult, legitim hatalmat épít ki. A pap hatalmát a moldvai csángó közösségekben állandósult, a hagyomány, a meggyőződéses hit és a biblikus világkép által szentesített primér hatalomként definiáljuk. A papság a moldvai csángó emberek szemében olyan felsőfokú szentség, amelyben a Krisztustól apostolaira bízott magasztos küldetés gyakorlása folytatódik napjainkig. Az apostoli leszármazás révén a páter a vallásos ember transzcendens mintaképét testesíti meg.² A papság mint a hét szentség egyike a páternek olyan különleges hatalmat, kiemelt minőséget biztosít, amely a szentek égi hierarchiájában magasabb értékű az angyalok pozíciójánál. Státusára, emberi és hivatásbeli nagyságára, valamint az átlagos katolikus csángó ember által a paphoz társított értékek minőségére egy idős ember a következőképpen mutatott rá: „Neki a Krisztus, mikor az áldozatot felemeli, akkor az ég kettéhasad s a kezibe leszáll. Ő nagyobb, mint

¹ A moldvai csángó társadalmak ellenőrző tényezőiről bővebben lásd: Kotics 1997, 36–56; Kinda 2005, 21–57.

² Hasonlóan fontos személyiség a pap a görög katolikus egyházban. Vö: Tóth 2002, 113–121.

egy angyal [...] A Krisztus az angyalnak a kezibe nem száll le, de a papnak a kezibe leszáll.”

A keresztény kultúrákban az emberi erény az Isten akaratának való engedelmességben áll, azt pedig, hogy Isten akarata mit ír elő, a specialisták, a papok tudják. Vallásos erejüket híveik transzcendens támogatásnak tulajdonítják, mágikus hatalmukat mint a természet befolyásolásának képességét egyszerre tekintik természetfelettinek és természetesnek, ami ösztönszerű borzongást kelt és alázas viszonyulásra készíteti a hívek többségét.

A szakralitással társuló papi hatalmat a rögzült társadalmi gyakorlat és az elfogadott társadalmi normák is megerősítik pozíciójában. E tradicionális falvak társadalomszerkezetében aszimmetria jellemezte a plébános és a hívek közti viszonyt, a pap volt az egyetlen, aki valamennyi falusi intim életébe beleszólással bírt. A legtöbb helységben azokat az egyéneket, akik a papétól eltérő véleményüket valamilyen formában kifejezték, brutális eszközökkel (pl. kipurkálás, kiátkozás) megalázták és megfélemlítették (Pozsony 2005, 175). Ugyanakkor a papon keresztül képviseltette magát az egyház a lokális társadalom mindennapi rendjének megszilárdításában és felügyelésében. Beavatkozásait és az erkölcsi vétkesek megbüntetését a pap az erkölcsösség vagy a kegyesség leplébe burkolta, illetve olyan rituális viselkedésekbe kódolta, amelyek transzcendens ítéletet helyeznek kilátásba, és a normaszegőre gyakorolt súlyos nyomásként bűneinek nyilvános megvallására és megbánására készítetik. Ez a körülmény magyarázza, hogy a papok hatalma nyilvánvalóbban kötődik az erkölcshez, mint más hatalmi formáké (vö: Russell 2004). A csángó falvak katolikus papjainak aktivitását tehát éppen az az erkölcsi tekintély legitimálja, amely az emberekben, a közösségekben él iránta. A hívők belső, mély vallásos igénye is igazolja az egyházi és papi hatalmat, ennek visszahatásaként a közösség élete irányíthatóvá válik.

A csángó falvak múltjában az emberek többségének élete egy primér közösségben zajlott le, s még ha meg is próbáltak volna kitörni belőle, a társadalom egysége következtében a környező régiókban is ugyanazokkal a szilárd ellenőrző struktúrákkal találták szemben magukat. A jelenlegi pluralista korban, ahol az egyén egyre több csoport tagja, a kontroll összehasonlíthatatlanul gyengébb.³ A moldvai csángó falvak időszakosan külföldi munkamigrációt gyakorló széles társadalmi rétegére vonatkoztatva Durkheim hagyományos életvilágok felbomlását elemző tanulmányát idézhetjük, amely szerint a társadalmi környezet kitérülésével a kollektív tudat egyre absztraktabbá, amorf szerkezetűvé válik. Ennek bizonyítékai az Isten fogalmának átértelmeződése, a jog, az erkölcs és általában az egész társadalom racionálisabb jellege (Durkheim 2001, 289-292). A

³ A hagyományos katolikus társadalmakra vonatkoztatva lásd: Tomka 1997.

papi státushoz konnotált értékek felülvizsgálata és megkérdőjelezése a társadalom átalakulásával, a szentséggel áthatott hagyományos világkép átrendeződésével, a vallássság és a tízparancsolat gyengülésével egyidőben ható, szociális és spirituális jellegű deszakralizációs folyamat.

A társadalmak és tagjaik szintjén meglévő kettős erkölcszhöz hasonlóan a papi státus vizsgálatakor is különbséget teszünk az elvárások szerinti *idealizált*, és a mindennapokban megnyilvánuló *tényleges* szerepkörökről (Jávor Katalint idézi: Csáky 1997, 434). Ez a fajta elemzés – amelyre egyébként a német társadalomtörténetben Rainer Beck, majd munkájában Heller Ágnes is felhívja a figyelmet (Beck 1990, 38–57 és Heller 1996) – azért kívánatos, mivel úgy vélem, hogy a néprajzos úgynevezett „adatközlőjének” beszámolójában és a csángók vallássságára, a pap szerepére reflektáló gyér szakirodalomban a hangsúly gyakran az idealizált funkciókra esik. Az érem másik oldalára, a gyakorolt szerepkör vonalaira, ebből fakadóan a pap és a közösség konfliktusaira azonban nem az *adatközlő*, hanem a saját problémákról beszélő *ember* hívhatja fel a figyelmet.

A falusi emberek nem alkotnak passzívan befogadó tömeget: önálló elképzeléseik vannak a papi hivatalról. Nemcsak a páter, az emberek is tiszteletet várnak el; abban az esetben, ha erre a pap nem hajlandó, a hívek a lelki és a társadalmi béke felbontásának tekintik.⁴ Kutatásom alapján Moldvában a papi státus felülvizsgálásának dilemmája annak a gyorsuló folyamat mentén szerveződik, mely Isten földi helytartóját szimbolikus kiváltságaitól, szentségétől megfosztva halandóként, vétkes mindennapi emberként, illetve nem lelki felsőbbbségként, hanem a falu szolgájaként állítja elének. Noha a cölibátus törvényei szerint élő papok elvileg egész életükben közösségeiket szolgálják, jellemzőnek találok a gyakorlat szintjén egy privát szféra és intim magánélet hangsúlyos előtérbe kerülését, ami a hívektől való elzárkózó attitűdben, távolságtartásban érezteti hatását, és egyben lehetőséget teremt a pap magánéleti eseményeinek találgatására és misztifikálására.

Az egyház által a papra ruházott hagyományos társadalmi státus garantálja a közössége manipulálásához szükséges bizalmat. Ennek kihasználása korábbi századokból is ismerős (vö: Benda 2003, 513–514, 586–587 és 624–625), a becsapottság felismerése azonban minden jel szerint a rendszerváltás után megnyílt csángó társadalmakban történhet meg a legteljesebben. Klézsei adataim szerint például az 1950-es években a pap egy hosszas szárazság feloldó rítusaként általa kitűzött időpontban keresztútjárást szervezett. A hívők a Somoskába vezető út menti keresztteknél fohászkodtak esőért. A könyörgés rövidesen meghallgatásra talált: bőséges zápor zúdult a kiszáradt vidékre.

⁴ A konfliktusok kora újkori példáinak elemzéséhez lásd: Beck 1990, 38–57.

A csodát sejtető esemény mögött azonban a technikai jelenségek mágikus félreértése rejlett. Mint később kiderült, a pap az akkoriban terjedő technikai csoda, egy rádiókészülék meteorológiai előrejelzéséből szerezte az időjárásra vonatkozó információit. *„Hozta vót németből, a vea un aparat [vult egy rádiója]. [...] S akkor a végén ki vót három kereszt mind csak úgy, s pap osztán misézett, hogy fogjon esseni, s azt ő kacagta ezket, hogy úgy tudja azkot pácáilni [becsapni].”* (Klézse)

Az erkölcsi vétkes gyanújába keveredett pap elveszíti közössége bizalmát és tiszteletét, hívei támadó és támogató táborokba tagolódnak. A társadalomtörténészek szerint az állandósult hatalom fennmaradását megalapozó hiedelmek és szokások elsorvadásával fokozatosan vagy új eszmevilágon alapuló hatalom nyer teret, vagy pedig a régi hatalom restaurációs törekvése *leplezetlenül* nyilvánul meg, és nem tart már igényt az alattvalók egyetértésére (Russell 2004, 54). A csángók főhajtása tehát ezen túl a szankciókat kirovó, leplezetlen hatalmat gyakorló pap előtti alattvalói kötelességgé személytelenedik.

Kutatásom során az egyházi élet materializálódásának⁵, az egyházi normák és a közerkölcs lazulásának okait a csángó falvak papjainak tevékenységében kerestem. A tisztelendő ballépéseinek nyilvánosságra kerülése jelentős mértékben befolyásolja a papi státus megbecsülésén kívül a közösség hitéletét is. A papi státus felülbírlata konfliktusokban és felismerésekben nyilvánul meg. Az alábbiakban röviden – a rendelkezésre álló keretek függvényében – az ütközéses szituációk néhány gyakoribb indítékát mutatom be.

a) **Érdekütközések.** A pap társadalmi tekintélyének gyengülése a közösségen belüli érdekütközések folyamánya is. Ha egy-egy személy egyedi véleménye nem is annyira, egy kisebb csoport állásfoglalása már mérvadó a papi szerepek megkérdőjelezésében. Az egyházi adminisztrációt végző csoport és a pap összetűzése azt jelenti, hogy a legbefolyásosabb gazdák állnak félre az egyház mellől, és távolmaradásukkal, valamint az általuk forgalmazott narratívákkal szabotálják az egyházi életet és a pap tevékenységének pozitív minősítését. Az alábbi szövegrészlet egy a klézsei egyházon belüli konfliktus értékelése: *„...A kántort [a pap] kivette. [Miért?] Esszevesztek s kivette. S akkor oda hitattuk gyülekezésbe, érted-e, vagyunk vagy tizenheten tanácsosok. Papot odabíttuk há, hogy minék vette ki zembert, annak van vagy négy-öt gyereke. Miért vette ki ő? Tot ii puneam întrebări... [Mind kérdéseket tettünk fel...] ő mind a kicsi gyerek, mikor hozzuk*

⁵ Ez alapvetően, de nem kizárólag a különböző szankciók pénzbeli kifizetésének lehetőségét jelenti. Ennek példaként említhetjük, hogy a megesett leány a 20. század első felében már nem állt fekete gyertyával a mise alatt az oltárnál, hanem pénzbírságot fizetett (vö: Ilyés 2003, 91–96), de gondolhatunk a pénzben mért egyházi adományok megszorodására, vagy akár „a pap is lop” típusú narratívákra.

elé beszédet kántorról, ő fordítta el a beszédet. Mind a kicsi gyerek. Kínlódunk vele majd egy órát, érted-e, hogy vele bírjunk tanácsolni. Akkor, utoljára, mondom, tisztelendő, maga mikor mondja a misét, meddig bé nem veszik a szentséget a szájikba, azt mondja, dăruiti-vă pace, adjatok aszongya... békét. S akkor maga, mondom, most mér nem akarja, mondom, [...] mér nem hagy maga is valamit, o înlesnire, valamit, hogy mondja maga, dăruiti-vă pace și împăcați-vă, mata de ce nu faci lucrul ăsta, n-are nici un rost [adjatok békességet és béküljete ki, maga miért nem teszi ezt a dolgot, nincs semmi értelme]. Igen. [...] Kívette, s ügyes nem akarta... Ce rost are atunci, să-mi spui mie în biserică toată ziua: nu vă certați, nu vă bărfați, nu vă dușmăniți, atit cât dumneata dușmănești măi... Dă-i frumos și dai matale, părinte, n-o să terminăm subiectul, cu matale n-o să terminăm subiectul...] [Mi értelme van akkor, hogy mondd nekem a templomban egész nap: ne veszkedjete, ne pletykáljate, ne ellenségeskedjete, amíg maga ellenségeskedik... Adjon maga is, atyám, nem végzünk a dologgal, nem fogunk ezzel végezni...] (Klézse)

b) Generációs konfliktusok. A fiatalok és a páter közt a legtöbb faluban konfliktus feszül: *„A fiatalok osztán erőst haragusznak. Egész nap ott mond, hogy métt nem mennek misére, mért...”* (Klézse) Általában a fiatalok diszkóbeli szórakozása ellen emeli fel a hangját, Csíkfalván például a konfliktus odáig fajult, hogy diszkóba bottal érkező papot a fiatalok megfenyegették: *„egy kölyök... összegyűltek ilyen fiúk többen, szembefordult vele, megnezte s azt mondta, megveri a papot”.* Ez a viszonyulás az érvényben lévő kulturális modell, a közösségi normarendszer súlyos átlépését jelentette, a normaszegőnek éppen ezért példás büntetése volt: *„S azt mondta a pap, hagyjátok el, me meghejtelek én tiktököt. [Mit csinál?] Meghejete, mond egy [fekete] misét. S nekifogott a pap s mondott egy misét s egy-két hétre elvágta a trén [vonat] háromba azt a kölyköt...”* (Csík)

c) A pap mint tolvaj. A közvélemény határozott álláspontja: *„A pap is lop. Nem hogy menen bé az emberhez az ográdába [udvarra] hogy lopjon. De valamivel, parával [pénzzel] úgyis meglop!”* (Trunk) A közösség nagy része meg van győződve arról, hogy a papi pozícióval járó szimbolikus tőkét a páter folyamatosan gazdasági tőkére konvertálja. Egy Trunkban készített interjú következő részlete egyértelműen felfedi a pap merkantilizmusát: *„[A papnak van-e pénze?] Papnak? E... papnak minden vasárnap adnak. [De hát az az övé?] Há az, há kinek adja oda? [Neki adja oda, de ő nem adja oda a püspöknek, Iașiba?] Há ki tudja, odaadja-é vagy nem adja oda? Ki tudja, odaadja-é vagy nem adja oda, met... járnak a tángyérkával, ki veszi el azt? Mind csak neki adják. [Mennyit kell a tángyérba tenni?] Nem mondja, mennyit kell: adsz ötezeret, e, tízet, ezeret, ki ötszázat, mennyit bírsz. De oda... megtelik a tángyér, s azt mincsak ő veszi el. Azért váccsa a másinákat.”* (Trunk)

d) A mise kifogásolása. Az egyházi rituálé kifogásolása: felróják a papnak a napi kétszeri mise elnyújtását és a szószékről történő pletykálódást. *„Met nállunk három*

prédika van, nem egy. [Mindennap?] Mindennap, vasárnap es. Mikor kezdi misét: egy prédika. Közepibe prédika s mikor végez, mégegy prédika. Deci, ilyen ez, nálunk ez illjen. Három prédika, s azért nyúllik el. Sokat szereti beszélljen, s osztán... bárfiljen [pletykáljon] sokat. [...] Én, mikor látom, elkezdte a harmadik prédikát, kiléptem s menek el... há igen sokat mond.” (Trunk)

e) **Az egyházi hagyományok kifogásolása.** A dogmatikus hagyomány által megszabott funkciók felülbírálása: a hívek elvetik a temetkezési tradíciókat, a 21. században nem fogadják el pl. az öngyilkosok temetőkeren kívüli temetését. *„Még vót egy, való, egy felakasztotta magát. Aszonta, tegyék hátul a kerten hátul, ne tegyék bé a kapun. S a világ bétette mincsak a kapun. Ej, ő nem ment oda gödör mellé, azt mondta, én nem menek oda, mét vittétek bé a kapun? Nem ment oda, diák bétette, diák elvette a párát. [Mennyi parát adnak?] Késszázat... késszázat. Diák elvette pénzet, s a pap... kész, ha nem csinált semmit, vitte csak kapuig. Na ilyen ez... Bolond. Bolond!” (Trunk)*

f) **Anakronisztikusnak tartott mágikus tevékenység.** A papi megnyilvánulásokban olyan szabályszerűségeket fedezünk fel, amelyek a korábbi századokban teljesen elfogadottak, „normálisak” lettek volna. Ma éppen azért hatnak az abnormitás erejével, mert a szerep által meghatározott, ehhez kötődő tradicionális tudattartalmak mögül kiveszett a társadalmiság (Heller 1971, 41). Néhány kisebb falu papja például a közösség transzcendenstől való rémületét kiváltó fekete misével tartja rettegésben a híveket, míg másutt nyíltan rátámadnak a fenyegetőző páterre. A fennebb említett csíki pap a rebellis falubelieket az istenítélet kiprovokálásával fenyegette meg. *„Vót egy fámilia, gyétot [erősen] csúfolkodott a pappal, isteneztek a papra, s nem lehet a pappal csúfolkodni [...] S azt mondta, ha nem menen oda kérjen jértárét [bocsánatot], akkor hal meg in 24 de ore. [S ezt kimondja a templomban?] Templomba, mondta, ha nem menen oda kérjen jértárét, mondja a pap a misét magára... csóreláb a templomba... Mond egy olyan feteke misét, haljon meg a zember [...] Aztán odamentek, kértek jértárét, mikor odaérték, hogy mondja a pap a feteke misét, akkor odamentek, hogy ne még mondja...” (Csík)*

g) **A pap mint politikus.** Az egyházi hatalom politikai/világi hatalomba való beágyazottságának megfelelően a pap nemcsak az egyház képviselőjeként, hanem legalább ilyen intenzitással politikusként is jelen van a falu belső mozgásaiban. Klézsén úgy tartják, hogy *„a polgármester a papnak a képviselője.”* Cselekvéssorozatával nemcsak az anyanyelvhasználat, az identitásépítés és -vállalás, hanem a modernizációs folyamatok ellenében is következetesen nyilvánul. A papi státus profanizálódásának aspektusaként a politikailag elkötelezett katolikus papok sokak szemében hitelüket veszítik azzal az erőszakos fellépésükkel, amellyel a csángókra román identitást és nyelvet próbálnak kényszeríteni, s megtiltják, hogy meggyőződésük szerint vállalják azonoságukat, vagy az általuk megfelelőnek tartott oktatásban részesüljenek és kultúrájukat

nyíltan felvállalják: „*Ez azt mondtá, hogy ő megára úgy akar csánni, mit nem csánt egy preşedinte [elnök]... e faluba.*” (Trunk)

h) A közösség büntetése. Az erkölcsi vétkes gyanújába keveredett pap elveszíti közössége bizalmát és tiszteletét, ritka esetben a közösség haragját és büntetését vonja magára. A pap és a közösség közti konfliktus egyértelműen a vallásosság megélésének kárára történik, a hit meggyengülésével egyben csökken a templomlátogatók köre is. Klézsén a '90-es évek elején félreérthetetlen szimbólummal tudatosították benne a közösség álláspontját: „*megkenték szarral a papnak a zajtóját, menjen el innét.*”⁶

A papi státus deszakralizációja és a vallásosság intenzitásának gyengülése egymás által meghatározott és összefüggő tényezők. Megfigyeléseim szerint a templomba járással, akár csak a búcsújárással a moldvai csángók a belső lelki készítés mellett társadalmi kényszereknek és elvárásoknak engedelmeskednek, de – pl. a búcsú esetében – az utazás öröme mint turisztikai élmény is közrejátszik a ritka kilépések melletti döntéshozatalban. Kisebb falvakban észlelhető az a rivalizálás, amely a vallásosság különböző módú bizonyításával és a templomba járással a páter szorosabb kapcsolathálójába való tartozás reményét rejt magában.

A mindennapi profán és a vallásos élet fokozatos széthajlása eredményeként a templomba járás mint az elkülönülő szférák között átjárást biztosító alkalom rendeltetését, ezzel együtt értelmét veszítve csupán másodlagos célokat szolgál. Azt az eksztatikus élményt, amelyet korábban a szakrálissal való találkozás jelentett, manapság egyéb tényezők és események helyettesítik a csángók életében. Nem ritka esemény, hogy a templomba igyekvő, rózsafüzért morzsolgató idősebb asszonyok alig félórával a délutáni mise után a templom szomszédságában működő italmérésben *manele* slágerekre csujogatnak önfeledten.⁷ Valószínűleg nem tévedek nagyot, amikor azt állítom, hogy a napi kétszeri mise a csángó társadalmakban újabban olyan közösségi, publikus társadalmi esemény, melynek a szakrális vonásai egyre halványodnak, s átalakul a falubeliek tanácskozásainak, kapcsolattartásának színhelyévé és terévé. Egy csángó véleménye szerint „*Nem azért mennek templomba, me hisznek Istenbe, hanem két dologér: a legények, hogy lássák a léányokat, s az idősek, hogy pletykáljanak s kössenek üzleteket... csoportokba,*

⁶ Az exkrementum a népi értelmezés szerint az értéktelenséget, az abszolút szemetet, a meggyalázó becsületfosztást jelenti (vö: Chevalier – Gheerbrant 1994: *excrementul*). A kevésbé civilizált társadalmakban az ürületet a feldühödött személy az ellenfelének arcára kenheti, ez lévén a sértés és harag legerősebb kinyilvánítása, hagyományos megtorlása. A példa a közép-afrikai *lelek* kultúrájának sajátja. Vö: Douglas 2003, 34.

⁷ Balkáni hangzású, a románság körében nagy népszerűségű igénytelen tömegzene, leghitelesebb művelői román ajkú cigányok. A dalszövegek fő témái a szerelem és az ebből fakadó fájdalom, a pénz, az ellenség. Már több tévécsatorna szakosodott a műfaj videoklipjeinek sugárzására.

mikor kitelik a mise”. (Klézse) A szakralitással szembeni közösségi viszony ilyenfajta újrendeződése pedig a pap magánszférába történő visszavonulását igazolja.

Az 1990 utáni csángó társadalom legjelentősebb elmozdulásai a korábbi évtizedekhez képest a mindennapi élet színterein megmutatkozó modernizálódó világképben, a leépülő vallásosságban, illetve a paphoz való ambivalens viszonyulásban érhető tetten. A rendszerváltozás a társadalmi viszonyok újrendeződését eredményezte: a hagyományok fokozatos eltűnésével a papok hatalma egyre leplezetlenebbül nyilvánul meg, erőszakosan ragaszkodnak a tradíció szentesítette széles szerepkörükhöz, a falvak lakói viszont minden erőfeszítésükkel az egyház hivatalos keretei közé próbálják visszaszorítani papjaik tevékenységi hatósugarát. Ezek az egymás ellen ható törekvések vezetnek a nyílt összetűzésekhez, a megoldatlan vitákhoz, az egész közösségre kiterjedő konfliktusokhoz.

Dolgozatom szakrális papi státust kiemelő, valamint a konfliktusokat felmutató két fejezete közös következtetéssel szolgál. Társadalmi-vallási súlyánál, közösségen belüli hatalmánál fogva minden szimbolikus értékvesztése ellenére a pap jelenleg is a legbefolyásosabb, a legnagyobb tekintéllyel és hatalommal felruházott pozíció birtokosa. A mindennapi és a vallásos élet fölött kifejtett ellenőrzése, a településen belüli elismert és rettegett permanens jelenléte által a papi státus egyben a legfőbb kontrolltényező a csángó falvak életében.

IRODALOM

- BECK, RAINER: *Népi vallásosság és társadalomtörténet. (Megjegyzések egy kutatási koncepcióhoz kora újkori példán).* In VÁRI ANDRÁS (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai. Tanulmányok.* Budapest, 1990, 38–57.
- BENDA KÁLMÁN (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706). I–II.* Budapest, 2003, TLA.
- CHEVALIER, JEAN – GHEERBRANT, ALAIN: *Dicționar de simboluri II.* București, 1994, Editura Artemis.
- CSÁKY KÁROLY: A népi erkölcs és a viselkedési szokások emlékei egy Historia domus lapjain. *Néprajzi Látóhatár*, 1997. (VI. évf.) 1–4. sz. 434–444.
- DOUGLAS, MARY: *Rejtett jelentések. Antropológiai tanulmányok.* Budapest, 2003, Osiris.
- DURKHEIM, ÉMILE: *A társadalmi munkamegosztásról.* Budapest, 2001, Osiris.
- FOUCAULT, MICHEL: *A hatalom mikrofizikája.* In Uó: *Nyelv a végtelenhez.* Debrecen, 1999, Latin Betűk, 321–323.
- HELLER ÁGNES: *Társadalmi szerep és előítélet. Két tanulmány a mindennapi élet köréből.* Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó.
- HELLER ÁGNES: *A szegény hatalma. Két tanulmány.* Budapest, 1996, Osiris – Gond.

- ILYÉS SÁNDOR: A megesett leány büntetőrítusai a moldvai csángóknál. *Korunk*, 2003. (XIV. évf.) 9. sz. 91–96.
- KINDA ISTVÁN: *A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban.* In KINDA ISTVÁN – POZSONY FERENC (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kolozsvár, 2005, KJNT, 21–57.
- KOTICS JÓZSEF: *Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban.* In POZSONY FERENC (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5, Kolozsvár, 1997, KJNT, 36–56.
- POZSONY FERENC: *A moldvai csángó magyarok.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.
- RUSSELL, BERTRAND: *A hatalom. A társadalom újszerű elemzése.* Budapest, 2004, Typotex.
- TOMKA FERENC: *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához.* Budapest, 1997, Márton Áron Kiadó.
- TÓTH ANNAMÁRIA: *A papcsalád státusa a görög katolikus közösségekben Kelet-Magyarországon.* In PASZTERCSÁK ÁGNES – VEERA RAUTAVUOMA – SZABÓ ÁGNES (szerk.): *Diákszimpozium. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. aug. 6–10.).* Debrecen–Jyväskylä, 2002, 113–121.

